

АВТОРЪТ ЗАД ЕДИН ПОДПИС

(Кой е Г. З-ч, или отново за статията „Осветление на българската поезия“)

РОСЕН ТАХОВ

Този случай е една от загадките в литературната ни история. През май 1885 г. в кн. 3 на пловдивското сп. „Зора“ се появява статията „Осветление на българската поезия“¹. Авторството е за свидетелствувано: „от Г. З-ча“. Критикът демонстрира завидна интелигентност, познаване на книжовната материя, вещ език, смели възгледи. Първи след Освобождението той дръзва да насочи мерената реч към общочовешките измерения. Говори за творчество, различно от „патриотическите възторги“. Отстоява необходимостта от разширяване, обогатяване и обновяване на родните поетически хоризонти.

Тъкмо затова тайственият Г. З-ч не дава покой на изследователите. Питат се „кой би могъл да бъде той и дали това е неговата единствена литературна проява“². Наричат го „предшественик на Пенчо Славейков“³. Допускат, че зад подписа се крие Спас Вацов или дори Кръстьо Кръстев (преди да защити докторска дисертация)⁴. Изключват възможността критикът да бъде Иван Вазов (редактор—издател на сп. „Зора“ заедно с Константин Величков)⁵. И обратното — сочат народния поет като предполагаем автор на въпросната публикация⁶. Най-сетне виждат в Г. З-ч литературния деец Гаврил Занетов⁷.

Ще обърна внимание върху някои факти, останали встрани от научните дирения. Статията „Осветление на българската поезия“ е препечатана през май 1893 г. в кн. 1 на хасковското сп. „Китка“⁸. Като не смятаме правописните разминавания и печатните грешки, тук са направени следните промени:

Стр. 72, р. 35: „въз по-голямата част“ вм. „поне въз по-голямата част“.

Стр. 73, р. 11—12: „нов[и]й дух на европейското общество“ вм. „новий дух в европейското общество“.

Стр. 73, р. 26—27: „патриотическото чувство на масата, в ущърб на други чувства“ вм. „патриотическото чувство на масата, (?р.) в ущърб на други чувства“.

Стр. 74, р. 5—6: „свободата, това олицетворение на безграничното“ вм. „свободата, вселената, това олицетворение на безграничното“.

Стр. 76, р. 5: „на Гергьовден, Борба и Молитвата“ вм. „четете: на Гергьовден, Борба и Молитвата“.

¹ Зора, 1885, № 3, 131—133.

² М. Цанева. Иван Вазов в Пловдив. С., 1966, с. 162.

³ Г. Цанев. С патоса на възторга и изобличението. С., 1967, с. 137.

⁴ В. Вълчев. Иван Вазов. Живен и творчески път. С., 1968, с. 238.

⁵ Р. Арнаудова. Зора. — В: Периодика и литература. Т. 1. С., 1985, с. 299.

⁶ Г. Башинилов. За историко-литературното значение на една статия в сп. „Зора“ (1885) и за нейния автор. — Литературна мисъл, 1985, № 7, 69—88.

⁷ Й. Василев. Сто години неизвестност. Литературноисторическа новела. — Септември, 1988, № 9, 122—160.

⁸ Китка, 1893, № 1, 71—77.

Стр. 76, р. 8—9: „поезия, която оплака мъчениците и прослави героите на борбата“ вм. „поезия, която изрази в себе си завещаният от дедите ни култ към руският цар, оплака мъчениците и прослави героите на борбата“.

Стр. 76, р. 25—26: „с всичката си сила“ вм. „с всичката сила“.

Стр. 76, р. 27: „ново ощущение“ вм. „нови ощущения“.

Стр. 76, р. 27—32: При изречението „Песнята; *Отде да начена, о. любезна моя* е неспособна освен да размее, както е безсилен и войнистения марш: *Стани, стани, инак балкански* да произведе прежний патриотически възторг.“ липсва бележката под линия: „Като приемаме много от хубавите мисли, изложени в статията на уважаемый автор, дължи сме да забележим, че периодът на патриотическите възторги не може да се счита за изминал още, преди да сме постигнали народния си идеал — пълното си освобождение и обединение. Б. Р.“

Вижда се, че като цяло препечатката е сторена добросъвестно. Съществените промени са отстраняването на вметнатия въпросителен знак, на редакционната бележка и на фразата за „руският цар“. На власт е бил Стамболовият режим (1887—1894) и списанието е трябвало да се съборазиса с това. Най-важната отлика обаче е свързана с авторството, защото статията не е подписана „от Г. З-ча“, а „от П. Р-а“. Добавена е и датата: „Хасково, 1893“.

Ще ни помогне ли неизвестният П. Р-в да открием неизвестния Г. З-ч? Кому в крайна сметка принадлежи литературната собственост върху „Осветление на българската поезия“? „Хасковският вариант“ втора редакция ли е, или е дело на обикновено плагиатство?

Взелът започва да се разплита непосредствено след тиражирането на сп. „Китка“. На 26 май 1893 г. в „Свобода“ помества реликата „Едно невероятно литературно злоупотребиение“, в която острожно Читател (още един неразкрит псевдоним!) излага наблюденията си: „Както заглавието, тъй и съдържанието на тая статия ми се стори отдавна познато и четено, и съвсем не ново за мене. Това ме твърде заинтригува и аз прерових някои наши предишни списания, гдето ми се чинеше, че съм срещал статията. И действително, какво беше моето изумление, когато я наидох напечатана още на 1885 год. в третата книжка на списанието „Зора“ и подписана: *Д-р З-ч* (псевдоним, употребен тогава от г-н Ив. Вазова, автора ѝ)! Сега някой си П. Р-в в Хасково печата това нещо като свое произведение в първий брой на хасковското списание!“

Вдига се шумотевница. . . Узвеният провинциален литератор изпраща до официоза „Предизвикац отговор“ и „Свобода“ дава гласност на защитата му: „В положение сме да кажем, че може би и да е работил г. Вазов под псевдонима Д-р З-ча, но въпросната статия, носяща подпис Г. З-ча, а не както казва читателят *Д-р З-ча*, е произведение на автора ѝ, който [я] е препечатал в „Китка“. Мислим, че не е престъпление, ако един автор препечатва произведенията си колкото пъти намира за нужно и под каквото псевдоним иска.“

И така, „Осветление на българската поезия“ се оказва между две имена. Между Патриарха на литературата ни и останалия в сянката на времето Петър Иванов Радев. В безизходица се е намирал и самият в. „Свобода“, защото е побързал да се позове лично на Иван Вазов. Ще цитираме изнесеното без съкращения, тъй като е с особено значение за настоящата проблематика — вгражда се в нейната сърцевина:

„В предишните броеве на листа ни читателите са срещали членчето: *Едно невероятно литературно злоупотребиение*, подписано „Читател“, в което се осъждаше г. П. Радев¹¹ от г. Хасково за откриването и препечатването в *Китка* една литературна статия, обнародвана преди няколко години в списанието „Зора“ под псевдоним Г. З-ч и принадлежаща на г. Ив. Вазова. Горното членче се последва от опровержението на г. П. Радев, в което той твърди, че предметната статия е била писана от самото него и че уверенията на „Читател“ са досущ лъжливи.

Предвид на това противоречие на двете страни, редакцията, за да се осветли, поиска чрез единото от сътрудниците си обясненията на г. Вазова, *самия редактор на Зора*, Г. Вазов потвърждава истинността на обвинението в поменатото членче и че е негова предметната статия („Осветление на българската поезия“), под която с такава нечувана дерзост г. Радев е турил собственото си име.

⁹ Свобода, № 1107, 26 май 1893.

¹⁰ Свобода, № 1120, 10 юни 1893.

¹¹ Тук и по-долу името е дадено погрешно като Хр. П. Радев.

Подир това въпросът се изчерпва и ний оставаме г. Радев да се черви за постъпката си, която, вместо да я защитава чрез една нова лъжа, беше по-умно със спотайването си да направи по-скоро да се забрави.¹²

Петър Радев наистина не би могъл да съчини статията. Качествата ѝ далеч надхвърлят неговите възможности. Редактор на сп. „Китка“ (заедно със Ст. Попов и Хр. Карапетков), той предприема рискованата стъпка от практически съображения — периодиката на изданието да започне с ярка, сериозна публикация. Иначе усилния му са насочени към автори като Ксавие дьо Монтепен (1823—1902), за което свидетелствуват и разгласеното

ОБЯВЛЕНИЕ

Съобщавам на г. г. преводачите и издателите, че съм превел и турил вече под печат знаменития роман „Ясновицеца от известния французки романист Ксавие де-Монтепен, състоещ[се] от четире тома (около 82 печатни коли); следов[ателно] запазвам си всичките права за издаването на този роман, ако би някой имал намерение да го преведе.

г. Ст. Загора 1894 год. 1-й март

Петър Ив. Радев¹³

Стремежът да бъде застрахована на всяка цена собствената книжовна дейност е всъщност ехо от случилото се, любопитен и твърде показателен епизод. Но ако фактите убедително са против Петър Радев, то въпросът е Вазовото авторство е по-сложен и противоречив. Преди всичко сведението във в. „Свобода“ идва от „втора ръка“ — чрез посредничеството на редакционния сътрудник. Няма видими причини обаче вестникът да не се е допитал до поета и той да не е дал обективен отговор. По това време Иван Вазов е в София, готви се за пътуване до Швейцария и отношенията му с официоза са коректни. Изданието публикува известия за втория и третия том на „Повести и разкази“ (С., 1892—1893)¹⁴. По повод на сборките „Поemi“ (С., 1893) и „Звукове“ (С., 1893) нарича Вазов „единственият народен оригинален поет“¹⁵. Съобщава за смъртта на сопотненеца Хаджи Лилко (Христо) Славков, прототипа на Хаджи Ахил¹⁶. Не пропуска да отбележи, че черногорският княз е наградил с орден нашия писател¹⁷.

В контекста на всичко това едва ли Вазов е останал неосведомен. Отнася се за л и т е р а т у р е н с к а и д а л в буквалния смисъл на думата и би било невероятно мълвата да е „отминала“ поета. Нещо повече — с инцидента се занимава сп. „Юридически преглед“, а той е познавал периодиката му.

По-трудно обяснимото е друго — защо авторът на „Осветление на българската поезия“ си с а м о в ъ з р а з я в а? Ако внимателно се вгледаме в обемистото Вазово творчество, ще попаднем на бележки под линия, направени при необичайни обстоятелства. През 1891 г. например, в сп. „Денница“ излиза студията „Христо Ботев“¹⁸. Подписана е Х., тя засяга проблематиката от сп. „Зора“, приглася на Г. З-ч и доразвива идеите му²⁰. Към края Иван Вазов — авторът на текста и редакторът на списанието — обяснява едно съкращение: „Биде пропуснато останалото от тая глава, дето в свързка с предмета на студията, третират се някои съвременни обществени явления и въпроси.“ И както някога, лаконично добавя: „Б. Р.“²¹

¹² Свобода, № 1124, 15 юни 1893.

¹³ Китка, 1894, № 10, с. 657.

¹⁴ Свобода, № 872, 30 юли 1892 и № 1279, 22 дек. 1893.

¹⁵ Свобода, № 1063, 26 март 1893.

¹⁶ Свобода, № 1051, 11 март 1893.

¹⁷ Свобода, № 1201, 20 септ. 1893.

¹⁸ Вж. Юридически преглед, 1893, № 12, с. 561. С дата 23 окт. 1893 г. Иван Вазов пише на Стефан С. Бочев: „Аз съм вълпел уверен, че и Б ъ л г. с б и р к а ще покарате със същия епос (подем, възторг — б. м., Р. Т.) и успех, както и Ю р и д. п р е г л е д.“ (И в. В а з о в. Събрани съчинения в двадесет и два тома. Т. 21. С., 1979, с. 170.)

¹⁹ Денница, 1891, № 6, 274—282; № 7—8, 314—325; № 10, 442—454.

²⁰ Срв. Р. А р н а у д о в а. Цит. съч., с. 299; Г. Б а ш и я н о в. Цит. съч., 84—85.

²¹ Денница, 1891, № 10, с. 454. Вазовото авторство е разкрито в годишното съдържание на списанието (Денница, 1891, № 11—12, с. III).

Още два примера. . . На театрала Радул Канели Вазов приписва своите „Биографически бележки“ (и съответните означения под линия). Те се появяват около юбилея му през 1895 г. и са приготвени за печат от самия поет²². На д-р Димитър Гаврийски пък отрежда „Поетическа биография на Ивана Вазов до 20-годишната му възраст“. Четивото „тече“ в подлистника на в. „Напред“ с мнимия подпис Г-ски²³. След това е събрано в отделно издание под измисленото име Т. Габровски²⁴. Всъщност авторът е Иван Вазов²⁵.

Много важни са тези факти, защото хвърлят светлина именно върху противопоставянето редакционни бележки — авторски текст в сп. „Зора“. Струва ни се, че вмъкнатият въпросителен знак и защитата на „патриотическите възторги“ са в конфликт с критика по волята на самия критик. Укрив името си, Вазов мистифицира и своето изложение, разположено между сложния свят на лирика и позицията на поета гражданин²⁶. По-точно — а п о с т р о ф и р а н о от поета гражданин. Днес ние знаем кой е Радул Канели и кой е д-р Димитър Гаврийски. Възможно е зад инициалите Г. З-ч да стои също „подставено“ лице. Вазовата изобретателност обаче крие изненади. Ще припомним случая със стихосбирката „Люлека ми замириса“ (С., 1919) и известното признание пред Иван Д. Шишманов: „Не можеш си представи, колко съм доволен, че намерих един щит, зад който мога да се скрия: „Из старите ми тетрадки“. Това се казва славянска хитрост, ха?“²⁷ Ще припомним и шегата със старозагорския поет Петър Иванов, изумен от ругателното писане на своя съвременник, „Вазов, който обича мистификациите — хроникера Шишманов, — се залива от смях.“²⁸

Тоест в разчитането на Г. З-ч са възможни неочаквани находки и обрати. Досега например не е описан псевдоним на поета с главната буква „З“²⁹. Такъв обаче съществува. Гласи *И. Заров* и документира авторството на популярното стихотворение „Цвете“ в „Най-нова народна песнопойка“, издадена в Търново през 1881 г.³⁰ „Цвете“ заедно с песните „Отгде да начена, о, любезна моя“ и „Стани, стани, юнак балкански“ са неотделими от репертоара на многобройните песнопойки. Те идват от Възраждането и се вливат в бързее на следосвободенската литература. Вазов, който тъкмува съдържанието им, неизбежно присъствува в него. Естествено е отношението му да бъде противоречиво — на границата между две епохи — между гласовете от миналото, задачите на деня и мисълта за утрешния развой на поетическото слово.

Далеч сме от намерението да сравняваме механично И. Заров с Г. З-ч. Лъже-имената са стойносни сами по себе си. Вписват се в 80-те години на века, илюстрират тогавашните литературни движения и извънлитературни разслоения, доказват, че в крайно интересния пловдивски период на Иван Вазов има какво да се търси. И какво да се намира.

През 1985 г. Георги Башнянов изложи хипотезата, че статията „Осветление на българската поезия“ е дело на Иван Вазов. „Възможно е да се открият такива документи — писа изследова-

²² „Иван Вазов. Биографически очерк“ излиза първо в: Светлина, 1894, № 5, 69—71. Подпис: Ш. Със същото заглавие бива поместен в: Светлина, 1895, № 7—8, 98—99. Без подпис. Като „Иван Вазов. Биографически бележки“ съчинението е отпечатано в: Светлина, 1895, № 9, 131—134. Подпис: Радул Канели. Най-сетне е включено в: Юбилеят на Ивана Вазов. Събрал и наредил Юбилейният комитет. С., 1895, 3—12. Подпис: Р. К. Пред Иван Д. Шишманов поетът признава за тази автобиография: „Стесянях се да я подпиша сам.“ (И в. Д. Шишманов в: Ив. Вазов. Спомени и документи. С., 1930, с. 352.)

²³ Напред, № 346—351, 14—21 авг. 1920.

²⁴ Т. Габровски. Поетическа биография на Ивана Вазов до 20-годишната му възраст. (Написана при сътрудничеството на поета). С., 1920. 36 с.

²⁵ Това е посочил Борис Вазов в: Библиотека Иван Вазов № 21. Т. Габровски. Поетическа биография на Ивана Вазов до 20-годишната му възраст (Написана при сътрудничеството на поета). [С., 1927], титулна стр.

²⁶ Срв. Г. Башнянов. Цит. съч., с. 88.

²⁷ И в. Д. Шишманов. Цит. съч., с. 134.

²⁸ Пак там, с. 139.

²⁹ Вж. И в. Богданов. Речник на българските псевдоними. С., 1978, с. 490; М. Марковск а. Летопис за живота и творчеството на Иван Вазов. Ч. 1. С., 1981, с. 701; Иван Вазов. 1850—1921. Био-библиография. Съставители: В. Вълчев, П. Дюгмеджиева. Т. 1. С., 1985, с. 716.

³⁰ Най-нова народна песнопойка, която съдържа рязни песни. Събрал и съставил Стоян Маринов. Търново, 1881, 272—274. Срв. Т. Атанасов. Един псевдоним, една мелодия и още нещо. — Литературен фронт, № 27, 7 юли 1960.

телят. — които недвусмислено да посочат автора, скрит зад инициалите „Г. З-ч“. Засега това е въпрос на бъдеще.³¹

Един посредствен литератор и един ревностен Читател са разбулили тайната още навремето. Трябваше само да попадем на публикациите им. Вестникарското твърдение няма стойност на автентичния архивен документ. Но какво щяхме да знаем за миналото на книжнината ни без старите журналистически хроники? Колкото и да са лаконични. Колкото и да са пристрастни и трудно проверими. Без да слагаме точка на „случаят Г. З-ч“, смятаме, че вече са се събрали достатъчно аргументи в полза на Вазовото авторство. Статията „Осветление на българската поезия“ може да намери място сред предполагаемите произведения на големия писател. Тя е достойна за неговото перо.³²

ПИСМА, СПРАВКИ, БЕЛЕЖКИ И ДРУГИ ЦЕННИ ДОКУМЕНТИ В АРХИВА НА ВЛАДИМИР ВАСИЛЕВ

АЛЕКСАНДЪР ЙОРДАНОВ

Личният архив на Владимир Василев се съхранява в Централния държавен исторически архив, фонд 373. Съдържа два инвентарни опис. В инвентарен опис № 1 са представени главно писма от и до Василев, интервюта и изказвания по различни въпроси главно на литературни теми, обхващащи периода от 1929 до 1938 година, статии в чернова, писани в продължение на близо три десетилетия — от 1905 до 1938 г., бележки върху прочетени книги, справки за състоянието на списание „Златорог“, пространни изложения до високопоставени личности, заявки за книги, списъци на сътрудниците на „Златорог“ и други документи.

В инвентарен опис № 2 съставителите на архива са описали и съхранили една част от книгите, които е притежавал редакторът на „Златорог“. Това са книги главно с литературно-критически и литературно-теоретически характер, изследвания върху драматургията, книги с автографи и др. Сред книгите, които имат пряко отношение към творческата дейност на Василев, могат да бъдат посочени избраните съчинения на В. Г. Белински, „Следуеть русских писателей“ на Юрий Айхенвалд, книги на Георги Бакалов и Александър Балабанов, на д-р К. Кръстев („Млади и стари“, с пожелание) и д-р К. Гълъбов, на А. К. Воронски („Искусство как познание жизни и современность“ — 1924 г.), на Едуард Ханслик и Пол Елюар, на Иля Еренбург („Портрети русских поэтов“ — 1922) и Анатолий Луначарски („Критические этюды“ — 1925 г.), на Виктор Шкловски („Теория прозы“ — 1925 г.) и Борис Томашевски („Теория литературы“ — 1925), на Й. Фолкелт („Искусство и морал“ — 1926 г., заета от Георги Цанев), на В. Фриче („Социология искусства“ — 1930 г. — получена от Христо Радевски, на Е. Шайгер („Новая драма“ — 1902 г.), „Основы на марксистко-ленинската естетика“ (1960) и много други.

Проследяването на съдържанието на „теоретичната“ част от личната библиотека на Владимир Василев, за която има сведения, че не е представена в архива в първоначалното си състояние, недвусмислено показва, както източниците на неговите критико-теоретични възгледи, така и своето

³¹ Г. Башинов. Цит. съч., с. 88.

³² Този текст беше вече в печатницата, когато попаднах на още един факт в подкрепа на нашето становище. През 1905 г. Алберт Гечев публикува „Библиография на историята на новата българска литература в българския печат до 1900 г.“ и изрично отбелязва: „З-ча, Г. (=Ив. Вазов). Осветление на българската поезия.“ сп. Зора, год. I, 1885, кн. III, стр. 131-133.“ Инициалите са дадени като „З-га, Г.“ — печатна грешка, която изправяме.“ (Вж. А. Гечев, Библиография на историята на новата българска литература в българския печат до 1900 год. — Известия на Семинара по славянска филология при Университета в София за 1904 и 1905 год. С., 1905, с. 431.)